

**O'ZBEK TILINING MAVJUD SINXRONIK KORPUSLARI VA
DIAXRONIK KORPUS YARATISH EHTIYOJI**

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

BuxDU Xorijiy tillar fakulteti dekani

Annotatsiya. Maqolada korpus lingvistikasi sohasida tillarning tadrijiy rivojini qayd etish borasida yaratilgan o'zbek tilining zamonaviy sinxronik korpuslari hamda diaxronik korpuslarining yaratilishiga oid nazariy farazlar to'grisida ma'lumotlar va beriladi.

Kalit so'zlar. Korpus lingvistikasi, lisoniy korpus, sinxronik korpus, diaxronik korpus, ta'limiy korpus, milliy korpus.

O'zbek tili doirasida ham bu borada bir qato ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Ular sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. O'zbek tilining ilk til korpusi sifatida qaralayotgan *uzbekcorpus.uz* elektron korpusi filologiya fanlari doktori(DSc), dotsent N.Z. Abdurahmonova boshchiligidagi loyiha a'zolari tomonidan bir necha yillik olib borilgan tadqiqotlar, ilmiy hamkorlik va loyihalardan olingan natijalar mahsuli hisoblanadi. O'zbek tili korpusining joriy holatida o'zbek tilida yaratilgan lingvistik lug'atlar, web sahifalar, o'zbek tilining morfologik ma'lumotlar bazasi, o'quv adabiyotlar hamda turli janrdagi ilmiy, rasmiy va badiiy matnlar majmuasidan tashkil topgan. Korpus –og'zaki va yozma matnlar yig'indisi sifatida, ma'lumotlarni boshqarish va foydalanish imkoniyatiga ega dasturiy ta'minot hisoblanadi. Ushbu korpusning tarkibida ichki – subkorpuslar ham mavjud: parallel korpus, mualliflik korpusi, ta'limiy korpus¹.

2. O'zbek tilining ta'limiy korpusi <https://uzschoolcorpara.uz/> havolasida mavjud. Ta'limiy korpus ona tili hamda xorijiy tilni o'rganishda birdek ahamiyatli. Tilni o'rgatishda lug'at boyligining kattaligini ko'rsata olish, so'zning qo'llanish imkoniyatini u yoki bu grammatik konstruksiya orqali tushuntirish uchun misollar massivini ko'rsatishda korpus juda qo'l keladi. Til ta'limi uchun muhim bo'lgan misolning doimiy yangilanib borishi, buni aks ettirib turish xususiyati hamda imkoniyati faqat korpusda mavjud. O'qituvchi yangi, ishonarli, cheksiz hamda xilma-

¹ <https://uzbekcorpus.uz/aboutCorpus> [murajaat sanasi 02.02.2024]

xil misollarni shu yerdan topa oladi, topshiriq, mashqlarni belgilashda qiynalmaydi, bir necha daqiqada mavzu bo'yicha yangi-yangi misollardan iborat topshiriqlarni tayyorlay oladi². Tizim mualliflari qatorida t.f.f.d.(PhD), dots. B.B. Elov, f.f.d., prof. B.R.Mengliyev, f.f.d., dots. Sh.M. Xamrayeva va boshqalar kiradi.

3. *Uzbek community corpus based on material from 2017* (2017-yildan to'plangan manbalar asosida yaratilgan o'zbek jamiyati korpusi) Leipzig universiteti, Leipzig'dagi Saksoniya fanlar va gumanitar fanlar akademiyasi va Amaliy informatika instituti loyihasi asosida tuzilgan bo'lib, o'z ichiga jami 663 ming 119 ta gapdan iborat 9 million 256 ming 1 ta so'zni qamrab oladi³. Ushbu korpus avtomatik internet materiallari tarkibidan jamlanganligi tufayli o'zbek tilining bugungi kundagi muammolaridan biri bo'lgan alfabet, ya'ni, internet sahifalarida yuklanadigan matnlar ikki xil lotin va kirill grafikasida kiritilishi oqibatida qidiruv jarayonida so'zlar ikki turli grafikada alohida izlanishi murakkablik tug'diradi.

4. O'zbek tili milliy korpusi dasturiy mahsulot sifatida O'zbekiston Respublikasi innovasiya vazirligining 2021 yilgi 30-turdagi "O'zbek tilining milliy korpusini loyihalash va dasturiy majmua ishlab chiqish" (2020-2022) mavzusidagi amaliy loyiha doirasida bajarilgan. O'rnatilgan tartibda o'tkazilgan tanlov natijalari bo'yicha ushbu loyihani bajarish uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbek tilini rivojlantirish jamg'armasi bilan shartnoma tuzilgan⁴. Ushbu korpus <http://uzbekcorpora.uz/> havolasida mavjud.

Yuqorida sanab o'tilgan o'zbek tilining korpuslari barchasi diaxron korpuslar sirasiga kirmaydi. Aksincha, korpuslar xronologik tartiblanmaganligi, tarixiy ketma-ketlikda matnlarning kiritilmaganligi bois ularni sinxron korpuslari ruknida deyish mumkin.

O'zbek tilining diaxronik korpusini yaratilishiga bo'lgan ehtiyoj ayni mana shu hozirgi kunda mavjud o'zbek tili korpuslarining yuqoridagi tavsifiga uzviy bog'liq. Ya'ni, bugungi kunda o'zbek tilining boyib borishini kuzatish uchun mo'ljallangan *monitor* korpuslarnig mavjud emasligi tadqiqotchilarni bu boradagi xulosalarining ishonchliligini shubha ostiga qoldiradi. Zero, tilning diaxronik korpusi tilning davriy

² <https://uzschoolcorpara.uz/#home> [murajaat sanasi 02.02.2024]

³ *Leipzig Corpora Collection: Uzbek community corpus based on material from 2017*. Leipzig Corpora Collection. Dataset. https://corpora.uni-leipzig.de?corpusId=uzb_community_2017 [retrieved on 02.02.2024]

⁴ <http://uzbekcorpora.uz/buyurtmachi> [murajaat sanasi 02.02.2024]

o'zgarishlariga mos ravishda manbalarni jamlagan holda lug'at boyligining rivoji xususida aniq statistik ma'lumotni taqdim etadi.

Shu o'rinda mavjud tajribani qo'llagan holda o'zbek tilining ham diaxronik korpusni yaratishga nazariy asos sifatida tadqiqot ishi amalga oshirilmoqda. Bunda, ikki tilli, ya'ni, o'zbek va ingliz tillarining diaxronik korpusini ishlab chiqish ishimizning maqsadi etib belgilangan. Yozma matnlarning keng ko'lamda topilish mumkin bo'lgan manba bu mediamuloqot vositalari hisoblanar ekan, bizningcha, yaratilajak korpusimizning o'zagini aynan mediamatnlar asosida shakllantirish joiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://uzbekcorpus.uz/aboutCorpus> [murajaat sanasi 02.02.2024]
2. <https://uzschoolcorpara.uz/#home> [murajaat sanasi 02.02.2024]
3. *Leipzig Corpora Collection: Uzbek community corpus based on material from 2017.* Leipzig Corpora Collection. Dataset. https://corpora.uni-leipzig.de?corpusId=uzb_community_2017 [retrieved on 02.02.2024]
4. <http://uzbekcorpora.uz/buyurtmachi> [murajaat sanasi 02.02.2024]